

згаджацца з прапанаванымі меркаваннямі, інтэрпрэтаваць іх, лічыць або не лічыць сябе часткай гэтага *мы*.

У тэкстах 9–10 перавага займенніка *мы* выклікана ў першую чаргу прычынамі, звязанымі з далучэннем да асобы аўтара іншых людзей.

На падставе даных табліцы 1 бачна, што тэкст 11 ператвараецца ў лірычны маналог аўтара як суб'екта дыскурсу, і гэта можа быць пацверджана адпаведнымі прыкладамі. Тэксты 12 і 13 паказваюць на суб'ект дыскурсу як чалавека сацыяльнага, а чалавек прыватны выяўляецца не толькі праз уваходжанне ў *мы*, але і праз выбар тэмы, стылістыку выказванняў, аўтарскую ўзрушанасць і т. п.

Праведзенае даследаванне дазваляе сцвярджаць, што дэйтчычныя сродкі маркіроўкі суб'екта дыскурсу ў публіцыстыцы Уладзіміра Караткевіча з'яўляюцца не столькі фармальным паказчыкам прысутнасці аўтара, колькі адным з дзейсных спосабаў уздзеяння і змянення тэзаўрусу рэцыпіента.

Літаратура

1. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ.; Сост. В.В. Петрова; Под ред. В.И. Герасимова. М.: Прогресс, 1989. 312 с.
2. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения (Семиотическая грамматика). М.: Едиториал УРСС, 2002. 360 с.
3. Сямёнава А. Стагоддзяў срэбны звон // Гарачы след таленту: Літ.-крытыч. эцюды. Мінск: Маст. літ., 1979. С. 158–183.
4. Солганик Г.Я. Автор как стилиобразующая категория публицистического текста // Вестник МГУ. Сер. 10. Журналистика. 2001. № 3. С. 74–83.
5. Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. Т. 8. Кн. 2. З жыццяпісу, нарысы, эсэ, публіцыстыка, постаці, крытычныя творы, інтэрв'ю, летапіс жыцця і творчасці. Мінск: Маст. літ., 1991. 495 с.
6. Караткевіч У. Збор твораў: У 8 т. Т. 8. Кн. 1. П'есы. Нарыс. Мінск: Маст. літ., 1990. 591 с.
7. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. М.: Худ. лит-ра, 1975. 502 с.
8. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории. М.: Едиториал УРСС, 2002. 368 с.

В.А. Зразікава

ДА АЗНАЧЭННЯ МАЎЛЕНЧЫХ НОВАЎТВАРЭННЯЎ

Пытанне аб месцы і функцыянаванні новых слоў у лексічнай сістэме мовы, а таксама прынцыпы іх класіфікацыі заўсёды прыцягвалі ўвагу лінгвістаў. Пры гэтым большасць мовазнаўцаў вылучае ў асобны тып новых слоў лексічныя адзінкі маўлення, якія ўзніклі ў працэсе

індывідуальна-аўтарскай словатворчасці пісьменнікаў і не сталі набыткам літаратурнай мовы. Аднак, як паказвае агляд літаратуры па тэме даследавання, для іх абазначэння няма адзінага тэрміна: аказіянальныя словы (Г.І. Басава, А.Г. Лыкаў, А.А. Жыгарава), патэнцыяльныя словы (Р.В. Вінакур, Э.І. Ханпіра), эгалагізмы (А.А. Аржанаў), словы-самаробкі (Н.І. Фельдман), індывідуалізмы (Р.Ю. Намітокава), неалагізмы (А.А. Габінская, В.П. Грыгор’еў, Г.В. Параскевіч), аўтарскія неалагізмы (Р.Ю. Намітокава, М.Р. Прыгодзіч), індывідуальна-стылістычныя неалагізмы (М.К. Давыдава), словы-метэарыты (М.Д. Сцяпанав), словы-беззаконнікі (А.А. Земская) і інш.

Кожнае з гэтых найменняў адлюстроўвае тую ці іншую асаблівасць маўленчых новаўтварэнняў, хаця некаторыя з іх, на наш погляд, з’яўляюцца менш навуковымі і ўдалымі: словы-самаробкі, словы-метэарыты, словы-беззаконнікі.

Тэрміналагічны разнабой у азначэнні новаўтварэнняў маўлення можна растлумачыць шматаспектнасцю іх вывучэння, у выніку чаго розныя даследчыкі ў аснову наймення кладуць розныя прыметы такіх адзінак. Напр., тэрмін **індывідуальна-стылістычныя неалагізмы** акцэнтуюе ўвагу на тым, што ў мове мастацкіх твораў такія адзінкі звычайна выкарыстоўваюцца з пэўнымі стылістычнымі мэтамі, у прыватнасці, для стварэння адпаведнай экспрэсіўнасці, ацэначнасці і вобразнасці выказвання. Тэрмін жа **эгалагізм** падкрэслівае суб’ектыўны характар узнікнення падобных лексем.

Між тым, неаднолькавыя найменні адной і той жа з’явы не толькі не спрыяюць узаемаразуменню паміж лінгвістамі, але ў пэўнай ступені перашкаджаюць і больш глыбокаму вывучэнню самой з’явы.

Мы маем на мэце разгледзець суадносіны паміж паняццем маўленчы неалагізм і такімі яго азначэннямі, як “неалагізм“, “аўтарскі неалагізм“, “патэнцыяльнае слова“ і “аказіянальнае слова“.

Неалагізмамі ў мовазнаўстве прынята называць “словы, значэнні слоў, ідыёмы, якія ўзуальна існуюць у мове, падмове, моўнай сферы і г. д. і не існавалі ў пэўным чынам абмежаваны папярэдні перыяд у той жа мове, падмове, моўнай сферы” [1, с. 14]. Неалагізм – любое слова, якое знаходзіцца на пачатковай стадыі свайго гістарычнага жыцця ў мове [2]. Узнікаючы спачатку як факты маўлення, неалагізмы становяцца фактамі мовы, што галоўным чынам і адрознівае іх ад новаўтварэнняў маўлення, якія ў большасці выпадкаў так і застаюцца па-за межамі актыўнага выкарыстання, захоўваючы сваю індывідуальную маўленчую

прыналежнасць і ўжываючыся толькі ў мастацкіх тэкстах, дзе яны з'яўляюцца неабходным вобразна-выяўленчым сродкам. Таму тэрмін неалагізм у вышэйпрыведзеным значэнні не адпавядае сутнасці паняцця маўленчае новаўтварэнне.

Найменне **аўтарскі неалагізм** аб'ядноўвае неаднолькавыя па сваёй прыродзе новаўтварэнні. Так, да аўтарскіх неалагізмаў, напр., належаць новыя словы, якія ў пэўны перыяд развіцця мовы былі ўведзеныя ў яе літаратурны ўжытак рознымі аўтарамі. Значная частка з іх была створана ў 20–30-я гады XX ст.: *адлюстроўваць, дабрабыт, жыхар, мілагучнасць, носьбіт, святар* і інш. У прыватнасці, У.Дубоўка звярнуў увагу на тое, што шырока ўжываны дзеяслоў *адбіваць* як адпаведнік рускаму слову *отражать* падыходзіць не да ўсіх моўных сітуацый (напр., *отражать взгляд* – *адбіваць погляд*) [3]. На яго думку, у такім разе больш дакладна было б скарыстаць дзеяслоў з празрыстай матывацыяй *адлюстроўваць*. Паводле меркаванняў даследчыка, па аналогіі з узгаданым наватворама дзеясловам можна ўжываць і вытворны ад яго назоўнік *адлюстравак* (отражение).

Стварэнне падобных аўтарскіх неалагізмаў адпавядае ўнутранаму развіццю мовы і патрэбнасцям моўнага калектыву ў новых намінацыйных сродках. Таму натуральна, што яны папоўнілі лексічны склад беларускай літаратурнай мовы новымі значэннямі.

Сярод неалагізмаў вылучаюцца лексемы, якія так і не сталі агульнаўжывальнымі, хаця, верагодна, і мелі канкрэтныя стваральнікі. Асабліва многа такіх адзінак узнікла ў 20–30-я гады пазамінулага стагоддзя з-за неўнармаванасці тагачаснай беларускай літаратурнай мовы: *агульналюдскі* ‘агульначалавечы’ [4, с. 309], *вязенне* ‘зняволенне’ [5, с. 51], *дзеясас* ‘эпоха’ [6, с. 756], *канцавоссе* ‘полюс’ [7, с. 176], *лавечыць* ‘паляваць’ [5, с. 351] і інш. Яны ўтвараліся з мэтай пошуку найбольш адэкватных сродкаў намінацыі, але ў будучым не былі прынятыя узусам, а для абазначэння адпаведных прадметаў, з’яў і паняццяў лягчэй засвойваліся агульнаразумелыя словы, запазычаныя з рускай мовы [8, с. 50]. Прычынай непрыняцця наватвораў такога роду магло стаць і згортванне пурыстычнага кірунку ў развіцці беларускай мовы.

Нарэшце, свядома створаныя і ўведзеныя пісьменнікамі ў мову мастацкіх твораў для павышэння яе выразнасці і вобразнасці ненарматыўныя маўленчыя новаўтварэнні таксама з’яўляюцца аўтарскімі, паколькі маюць адпаведных стваральнікаў і ўяўляюць з сябе адну з разнавіднасцей аўтарскіх неалагізмаў. Зыходзячы з гэтага, тэрмін “аўтарскі

неалагізм” абазначае больш шырокае ў параўнанні з апошнім тыпам новых слоў паняцце.

Тэрмін **патэнцыяльныя словы** выкарыстоўваецца ў тых выпадках, калі даследчыкі праводзяць размежаванне маўленчых новаўтварэнняў на патэнцыяльныя і аказіянальныя словы (І.П. Казейка, С.Д. Купрадзэ, Э.І. Ханпіра і інш.). Пры гэтым ў аснове такой класіфікацыі знаходзіцца словаўтваральны аналіз, з улікам якога да патэнцыяльных адзінак вучоныя адносяць словы, створаныя па высокапрадуктыўных ці прадуктыўных тыпах узуальнай дэрывацыі, а да аказіянальных – па непарадуктыўных, малапрадуктыўных, аказіянальных (з парушэннем адпаведных законаў словаўтварэння мовы) тыпах або нетыповым для мовы спосабам.

Аднак не ўсе лінгвісты лічаць неабходным размяжоўваць патэнцыяльную і аказіянальную лексіку. Услед за такімі даследчыкамі, як Г.І. Басава, А.Г. Лыкаў, І.Л. Загрузная і інш. мы не праводзім дыферэнцыяцыі маўленчых неалагізмаў і ўсе адзінкі разглядаем як аказіянальныя. Думаецца, што з пункту гледжання навуковасці і адпаведнасці зместу паняцця менавіта тэрмін **аказіянальныя словы**, або **аказіяналізмы** (ад лац. *occasionalis* – выпадковы) найбольш поўна адлюстроўвае асаблівасці стварэння і функцыянавання ў мастацкіх тэкстах новых лексічных адзінак маўлення.

Аказіяналізмамі называюцца ўтвораныя ў працэсе індывідуальнага творчага акта маўленчыя адзінкі, якія характарызуюцца цеснай сувяззю з кантэкстам і ўспрымаюцца як унікальныя з прычыны незвычайнай камбінацыі марфем. Аказіянальныя словы адсутнічаюць у моўнай традыцыі, але часцей за ўсё ствараюцца без парушэнняў адпаведных законаў дэрывацыі кананічных слоў, маюць адметнае семантычнае нападўненне, індывідуальную словаўтваральную структуру і выкарыстоўваюцца для павышэння вобразна-мастацкай выразнасці твора. Часам яны дазваляюць выконваць заданы, якія не могуць вырашыць словы звычайны, агульнамоўныя, паколькі прызначаныя для рэалізацыі патрэб пэўнага мастацкага кантэксту аказіянальныя новаўтварэнні больш насычаныя па сэнсе і эмацыянальнай нагрузцы, чым узуальныя лексічныя адзінкі: напр., *паністы* ‘адукаваны, як пан’: – *Не ашукаешыся, хто да казакаў пераходзіць – даюць таму палёгкі... Ды што казаць! Там народ – ня нашаму раўня! Далікатныя, паністыя ўсё... Ведае, што рабіць і як абыходзіцца. Усе вучоныя, зусім інакш нашага...* (Ц.Гарнты); *сінябровы* ‘з сінімі хмарамі-палосамі, якія плывуць над гарызонтам пасля заходу сонца, нагадваючы сабой абрысы броваў’: ... і ўжо вечар-юнак *сінябровы* / не галубіць у мэндлях дзяўчыны (Я.Пушча); *сурганіць* ‘загубіць’: *Сурганіў* бы душу

*чырвонцам тваім я; / Гусям, княжа, не пішуць законаў... (Я.Купала); срэбрамёт 'звонкае, гучнае паданне': Пякаюць каплі вады, – / ў срэбрамёце іх сьмех. / На іх дзень малады / кулакі / скамячыць не пасьмеў (Я.Пушча); шматстру́нне 'мноства промняў': Сонца **шматструннем** / праз вецер / Налётамі выбіла шлях... (А.Александровіч) і інш.*

Калі кананічнае слова – неабходны для пэўнай эпохі развіцця мовы найбольш адэкватны сродак наймення адпаведных з'яў, прадметаў і паняццяў аб'ектыўнай рэчаіснасці, то аказіянальнае новаўтварэнне такой неабходнасцю не вызначаецца: немалаважную ролю пры яго ўзнікненні адыгрывае суб'ектыўная мэта стваральніка. У гэтым выпадку працэс аказіянальнай намінацыі як бы кампенсуе адсутнасць у мове тых слоў, якія, на думку аўтара, дапамагаюць найбольш поўна і дакладна акрэсліць вобразнасць прадмета або з'явы, аказаць уплыў на чытача, даць агульную характарыстыку падзей, герояў і г. д. Па сваёй сутнасці аб'ект наймення можа і не мець тых якасцей і ўласцівасцей, якімі надзяляе яго мастак слова, але на аснове асацыятыўнага ўспрымання аўтарам навакольнага свету ствараюцца новыя вобразы, новае бачанне і разуменне.

Паколькі аказіяналізмы перадаюць непаўторнае (і ў гэтым сэнсе адметнае, індывідуальнае) светабачанне рэчаіснасці іх стваральнікаў, нам здаецца, што ў дачыненні да такіх адзінак правамерна было б ужываць таксама тэрмін **індывідуальна-аўтарскія неалагізмы**.

Літаратура

1. Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. Л., 1978.
2. Розен Е.В. Некоторые уточнения понятия неологизм // Вопросы немецкой филологии. Учён. зап. Московского пед. ин-та. 1986. № 317.
3. Дубоўка У. Отражать–адбіваць–адлюстроўваюць: Лінгвістычныя нататкі // Узвышша. 1927. № 6.
4. Некрашэвіч С.М., Байкоў М.Я. Расійска-беларускі слоўнік. Мінск, 1928.
5. Гарэцкі М. Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік. 2-е выд.-не. Вільня, 1921.
6. Ластоўскі В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924.
7. Байкоў М.Я., Некрашэвіч С.М. Беларуская-расійскі слоўнік. Мінск, 1926.
8. Баханькоў А.Я. Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд: Сацыялінгвістычны нарыс. Мінск, 1982.